

**АНАСТАСИЯ
САВВИЧНА
СЫРОМЯТНИКО
ВА
(1915-1997)**

**САХА БИЛЛИЛЭЭХ
СУРУЙААЧЧЫТА,
ПРОЗАИК, ССРС
СУРУЙААЧЧЫЛАРЫН
СОЮҺУН ЧИЛИЭНЭ
(1957), СР УОННА РФ
КУЛЬТУРАТЫН
ҮТҮӨЛЭЭХ ҮЛЭҺИТЭ**

А.С. Сыромятникова
“Кырыыппа” кэпсээнин
тылын - өһүн ырытыы

Михайлова Карина Семеновна – АТООШ
саха тылын уонна литературатын учуутала

Үлэ тобоостооџо, сонуна.

Саха литературатыгар дьахтар суруйааччы аџыйах. Дьахтар өттүттэн суруйааччы баара булгуччулаах. Дьахтар быһыыта-майгыта, өйө-санаата, иэйиитэ-долгуйуута, билиитэ-көрүүтэ эр киһиттэн атын, ураты, туспа, дьикти. Ол тоџо оннуга биллэр. Киһи аймах үөскүүр, үүнэр дьылџата сүннүүнэн дьахтартан тутулуктаах. Онуоха эбии дьахтар ахсаанынан киһи аймах аҥаара буолар. Ол иһин дьахтар суруйааччылары кичэйэн биэбэйдээн, өйдөөн-убаан сайыннарыах, барџардыах тустаахпыт (Н.С. Григорьев).

А.С. Сыромятникова “Дьэдьэннээх халдыайы” (1963) кинигэтигэр киирбит “Кырыыппа” диэн кэпсээнин ордук сөбүлээн ааџан, тылын-өһүн ырыттыбыт.

Бу кэпсээн ис хоһоонун суруйааччы биэс битинэн билбит буолан, олус холкутук иннигэһэ суох утум-ситим кэпсиир. Тугу суруйарын үчүгэйдик билэр буолан, ис сүрэџиттэн таптаан-сиргэнэн, үөрэн-хомойон, убанан-сиилээн туран иэйэн-куойан кэпсиир.

Бу кэпсээн тугунан үчүгэйэ диэн - тылын өттүнэн ордук хомоџой. Судургутук, таттарыылаахтык суруллубут. Тыла үчүгэй буолан, кэпсээн ааџааччы сүрэџин булар. Кэпсээн ис хоһооно кэрэ буолан, сөптөөх тыл-өс көстөр, ол иһин ааџааччы санаатын оонньоотор. Кэрэ санаа, дирин өй уус тылы кытта сиэттиһэллэр.

Ону таһынан, биирдиилээн тыл суолтата өйдөммөт, биитэр сыыһа туттуллубута, солбуйар ааты буккуурдаахтык туттуу, тыллар этиигэ турар бэрээдэктэрин кэһии, этиилэри бысталаан туттуу, сомоџо домох мөккүөрдээхтик туттуллар түгэннэрэ элбэхтик көстөр. Ол иһин, биһиги оннук түгэннэри ырытарга уонна судургу соџустук өйдөнөр гына көннөрөн бэйэбит санааларбытын суруйуохпут.

Үлэ сыала:

- А.С. Сыромятникова “Кырыыппа” кэпсээнигэр биирдиилээн тыл суолтата өйдөммөт, биитэр сыыһа туттуллубутун, солбуйар ааты буккуурдаахтык туттууну, тыллар этиигэ турар бэрээдэктэрин кэһиини, этиилэри бысталаан туттууну, сомоҕо домох мөккүөрдээхтик туттуллар түгэннэрин булан ырытыы уонна судургу собуустук өйдөнөр гына көннөрөн бэйэбит санааларбытын суруйуу.

Бу сыялы ситиһэр туһуттан маннык соруктары

туруордубут:

- А.С. Сыромятникова олобун уонна айар үлэтин билсэргэ.
- А.С. Сыромятникова “Кырыыппа” кэпсээнин толору ааҕарга.
- Чинчийээччилэр үлэлэрин, ырытыыларын көрөргө, ааҕарга.
- Биирдиилээн тыл суолтата өйдөммөт, биитэр сыыһа туттуллуутун буларга, бэлиэтэнэргэ, ырытарга, көннөрөргө.
- Солбуйар ааты буккуурдаахтык туттууну буларга, бэлиэтэнэргэ, ырытарга, көннөрөргө.
- Тыллар этиигэ турар бэрээдэктэрин кэһии түгэннэрин буларга, бэлиэтэнэргэ, ырытарга, көннөрөргө.
- Этиилэри бысталаан туттууну булан ырытыыга, көннөрөргө.
- Сомоҕо домох мөккүөрдээхтик туттуллуутун булан ааҕарга, бэлиэтэнэргэ, ырытаргы, көннөрөргө.
- Түмүк санааны суруйарга.

- Бу кэпсээн тугунан үчүгэйэ диэн – тылын өттүнэн ордук хомоҕой. Судургутук, таттарыылаахтык суруллубут. Тыла үчүгэй буолан, кэпсээн ааҕааччы сүрэжин булар. Кэпсээн ис хоһооно кэрэ буолан, сөптөөх тыл-өс көстөр, ол иһин ааҕааччы санаатын оонньотор. Кэрэ санаа, дирин өй уус тылы кытта сиэттиһэллэр.
- Кинигэбэ үгэс буолар, номох курдук үчүгэй этиилэр бааллар. Холобур, “Өйдүүгүн ини ат айааһыгар ханыл, киһи эдэригэр бардам буолбат дуо?” (сыр. 142).
- “Мин дьоллоох киһибин, туолка, бу кыайар инсэбэр буолуо, төһө лэппиэскэни урут хаба охсоору, эрдэ үөскээбитим буолла?” (сыр. 154). Манна киһи эрдэ төрөөбүтүттэн күлүү-элэк тылынан кэмсиниитин, сана олоҕу тутууга эдэр буолбатабыттан хомойуутун суруйааччы бэргэнник көрдөрөр.
- Абыайах тылынан араас түбэлтэлэри
- үчүгэй баҕайытык ойуулуур-оһуордуур этиилэр бааллар: “Киэн айан суола элэктиирдии, субу мэтэрийэн, утары кэлэр да бүтэр уһуга көстүбэт”. (сыр. 92). Айан төһө да түргэнин иһин, салгымтыалаах уһун айаны мантан ордук харахха көстөр гына этэр күчүмэбэй.
- “Үрүн күүгэн сүгэхэрдээх, үрдүк долгуннара хара сыыры сабыта кууспахтыыллар”. (сыр. 96). Бу киһи көрөн турарын курдук өйдүүр көстүүтэ.

- Биирдиилээн тыл суолтата өйдөммөт, биитэр сыыһа туттуллубут буоллабына, этии өйдөбүлэ аабааччы өйүгэр түспэт, суолтата мөлтүүр, айымньыны сыыһырдар. Ол маннык холобурдартан көстөр.
 - “Маайыска үөрбүт курдук буолла, тугу да санаабат, күүһэ, сэниэтэ суох буола охсубут, най түһэн сытар” (сыр.47). **Най** диэн өлүктүйбүт тыл, онон Маайыс хайдах сытара өйдөммөт. **Най хара былыт** диэн баар, ол олус хара былыт диэн өйдөнөр. Онон, **олус түһэн сытар** диэн тахсан кэлэр.
- “Доктор эйэбэстик мичээрдиир уонна Маайыска сүүһүн өрө имэрийдэ сымнабас, ньаассын курдук итии илиитинэн”, (сыр.51). Манна итии ньаассын курдук буолан тахсар. “Ньаассын курдук сымнабас итии илиитинэн Маайыска сүүһүн өрө имэрийдэ” диэбит буоллар судургу буолуо эбит. Илиини ньаассынна холуйар дабаны оччо табыгаһа суох.

- “Уна өттүнэн эргиллэн сыппахтаата, кириэхилэ дьирдьигинээн, этин сааһын устун охсуллара улам сүтэн барда” (сыр.63). кириэхилэ дьирдьигиниирэ, ол киһи этин сааһын устун охсуллара аабааччы өйүгэр түһэн биэрбэт.
- “Обонньор муос быыкайкаан хамсатын оборбохтоото” (сыр.120). бу этиигэ тыллар турар миэстэлэрэ табыллыбатах: обонньор быыкайкаан муос хамсатын оборбохтоото, - диэн буоллар сөп буолуо этэ.
- “Холумтаннарын атыллаабакка анараа дойдуну булларбын ханнык...” (сыр.115). холумтаннарын атыллабакка – диэн этэри бэйэм чааһым истэ иликпин. Баҕар, ханнык эмэ түбэлтэбэ этэллэрэ буолуо. Модьоболорун атыллаабакка биитэр ааннарын аспакка диир чуолкай буолуо эбит.

- **Кичэйэн чочуллубатах этиилэр бааллар.**

- “Суол тэхтиригэр тэбэн, кыратык бүдүрүйэн ылла” (сыр.42). **бүдүрүйэн ылла** диэннэ **кыратык** диэн өйдөбүл бэйэтигэр баар: **ылла** диэн көмө туохтуур оннук өйдөбүлү биэрэр; онон кыратык диэн тыл этиини сымсабырдар.
- “Өлөөнчүк эрэйдээх билигин ынахтарын ыы олоодоҕо дуо?” (сыр.50). Манна **дуо** диэн ыйытар эбиискэ табыллыбатах. Сэрэиини **олордоҕо** диэн туохтуур бэйэтэ өйдөтөр; таамах саарбабаланытын көрдөрөргө **дуу** диэн ыйытар эбиискэни туттубут ордук буолуо этэ.
- “Айыккуу, аата этим-сииним быһыннаҕа сүрүкэтин!” (сыр.77). Киһи сылайдаҕына, сэниэтэ быстар, этэ-сиинэ быстыбат.
- “Ол эрэри ити быстах үөрүү, күлүм гынаат, ууллан-уостан барар, Лана харахтыын күлэр дьоло суох” (сыр.58). Манна үөрүү кыра эрэ түгэннэ көстө түһэн ааһар (**күлүм гынаат**), оннук эбит буоллаҕына, өр бириэмэ устатыгар умулла-уоста сатыан сатаммат (**умуллан-уостан барар**), түргэнник сүтүөхтээх – умуллан хаалыахтаах.
- “Убайым, кырдык, бастаан үөрэххэ бардаҕына олус кыра этэ, тоҕус саастааҕа да унуобунан саастыыларын барыларын куоттарара” (сыр.133). Бэйэм буоллар – “Убайым үөрэххэ барарыгаар тоҕус саастааҕа да (саастыыларынааҕар) унуобунан кыра этэ” – диэм этэ.

•Солбуйар ааты буккуурдаахтык туттуу

•“Тугу-тугу өйдөөн-санаан эрэрэ буолла, эйэбэс, аһынык да буолаахтыыра, - диэн ийэм уоһун кытта кэпсэтэрэ, кини ол Дабыыт атыыһыты көрбүтэ да ахсааннаах этэ, - дьону муннаабыт күтүр ини, күөх оту тосту үктүөх дьүһүнэ суоҕа да, хаайыылаабыт, буруйдаах киһилэрин күрэтэн үтүмэни умсарбыта, айыыта-харата туоллаҕа” (сыр.194).

•Бу сирэй саналаах этии. Бастакы этиигэ ийэ уолун туһунан этэр, оттон автор этиитэ кыбыллыбыт, онно баар кини диэн сирэй солбуйар аат кими солбуйара биллибэт: уолу да, ийэни да солбуйуох курдук турбут. Онтон эмиэ сирэй сана саҕаланар, ол гынан баран, ким туһунан этиллэрэ биллибэт, ону ааһан, этии ис хоһооно өйдөмөт: ким кими хаайара, буруйдуура, күрэтэрэ, ким кими умсара биллибэт. Бу этиигэ баар “күөх оту тосту үктүөх” диэн тыллар ситимнэһиилэрин туһунан туспа тохтуохпут.

•Этиигэ тыл

•бэрээдэгин кэһии.

- Бу этиилэргэ тыл бэрээдэгин кэһии туох эбит суолталааҕа өйдөммөт. Онуоха эбии икки бастакы этии ис хоһоонноро киһи өйүгэр түһэ охсон биэрбэт, туох туһунан этиллэрин удумаҕалыахха эрэ сөп. Бастакы этиигэ хатыланар ситим тыл атын атыннык бэриллибитэ (да-даҕаны) олуонатык иһиллэр.
 - “...Бориһы аһынар да, сөбөр да даҕаны этэ, кини сынньалан кэмин собус-соботоһун сукуннаан атаарарыттан” (сыр.66).
 - “Ыараханнык да утуйбут, көрөргө дылы олорбутунан” (сыр.94).
 - “...Дьэ онтон ыла Маайа, тимир тириитин кэтэн, букатын атын буолан хаалбыта, тугун эрэ Лиза былдыаан ылбытын курдук” (сыр.84).

• “Кинилэр бэлэмнэнэр кэмигэр кыһайбыкка дылы сүтэн хаалар үгэстэннэ. **Мин билбэппин. Ити туохтан буоларын**” (сыр.7).

• “Мин кизэһэ оболору кытта ооньуубун да санаам атын. Наар убайым **Этиини** туһунан” (сыр.195).

бысталаан

• “Биһиэкэ үс араас сибэкки ойуулаах былааттары ажалбыт. Миэхэ, ийэбэр, балтыбар” **Туттуу** (сыр.199). Былаатын ахсаана буоллабына, араас сибэкки ойуулаах үс былааты буолуо этэ. Онтон манна сибэккитэ үс курдук.

- **Холбуу этиигэ** этиилэр мээнэ холбоммоттор: холбонор этиилэр ис хоһооноро тугунан эмэ ситимнээх, биир өйдөбүлүнэн сомоҕолоһор буолуохтаахтар. Ырытар кинигэбитигэр холбоммот этиилэр холбоммуттара үгүстэр.
 - “Ынах мабырааһына, дьон хайаҕа чугас олорор ыалларга көһөн тийэн мусталлар, түүнүн да утуйбат аймалҕан буолар” (сыр.135). Ааттыыр этии кэпсиир этиини кытта турбут. Онон манна автор ааҕааччыны бэйэтэ бутуйан кэбиһэр.
 - “Лана Тихоны ыраах айанна атаарар күнүгэр сырайа-хараҕа сырдаан ылла, кини Тихон кэллэбинэ сэргэхсийэр” (сыр.58). Бу этии ис хоһооно сатаан өйдөммөт: бастакы этии ис хоһооно иккис этиини кытта туох ситимнээҕэ биллибэт, кыайан дьүөрэлэспэт.
 - “Ийэ сүрэҕэ сүрдээх итэҕэйимтиэ, кэнэн идэлээх, ийэм өрө тыынна” (сыр.158). Бу этиилэр эмиэ туох да биллэр ситимэ суох холбоммуттар.
 - “Кини иирбэтэх киһи, илэ өйдөөх, буолан баран манна чугаһынан суох билиилээх хара балыыр, өстөөхтөрө дьэ итинтэн ордук тугу оноруохтарай?” (сыр.225). Манна эмиэ холбоммот этиилэр холбоммуттар: ааттыыр этии кыбыллыбыт (хара балыыр). Үһүс этии тоҕо холбоммута өйдөммөт, ааҕааччы бутуллуон эрэ сөп.

Сомоџо домоџу

мөккүөрдээхтик туттуу

р этан
аһары
та
(сыр.16
5). Мин

санааб
ар,

“тылын
тамагы

ттан
инииттэх

хэ
буолуо

этэ.
Манна

санаа
малтач

чы
этилли

бит ону
саһа ис

хороон
Уттан

төҥөтөн,
сүрэбэ-
быара

ытырбахтыы
олорбута
буолуой?”

(сыр.51). Кииһи
сүрэбэ эрэ
ытырбахтыыр
, онно да биир
кылгас

Айылаабын оннук эрэ
буоллун, - биитэр
астыныыттан үөрэн,
сөбүлээн диэн ийэм үөрэ
түстэ (сыр.145).

• Бу сомоџо домох
суолтата улахан
алдьархай, кыранан
солбуллубутттан биитэр
астыныыттан үөрэн,
сөбүлээн этии; өстөөх
куһаҕан буолбутттан
үөрэн, сэтэрээн этии. Бу
түбэлтэбэ “Иван
Иванович
концерга
бары
бэлэм
буолбутта
рын
көрдөгүнэ
эрэ
санаата
ситэр”
(сыр.6).
Санаатын
ситэр
диэни
“Ситэн
буккуйуохх
уоһун
Сөҕөө
билэр,
билиги
н
кэлэриг
эр
оруобу
на түүн
үөһэ
буолан
эрдэбэ
(сыр.10
3).
Көхсө

“Иван
Иванович
концерга
бары
бэлэм
буолбутта
рын
көрдөгүнэ
эрэ
санаата
ситэр”
(сыр.6).
Санаатын
ситэр
диэни
“Ситэн
буккуйуохх
уоһун
Сөҕөө
билэр,
билиги
н
кэлэриг
эр
оруобу
на түүн
үөһэ
буолан
эрдэбэ
(сыр.10
3).
Көхсө

“Ол
иһин
Кпим,
кини
сүрүн-
кутун
самнар
ан,
бары
өттүнэн
баһыйа
р этэ
(сыр.12)

Кутун
“Дьэкии
мкэ
өбүгэтин
саҕатта
н
рдэнэр.

хамначч
ыттарын
,
чабарда
рын
хамнаһ
ын
төлүүр
буоллаҕ
ына,
үүнэр
баттаа

Түмүк

- Түмүктөөн өттөххэ, Анастасия Сыромятникова “Кырыыппа” диэн кэпсөөнэ тематиката да санатынан, иитэр да суолтата дьохуннабынан, идеянай уус-уран да өттүнэн кэнники кэмнээби сахалыы уус-уран литература биир дьохуннаах айымныытынан буолар.
- Бу кэпсөөн ис хоһоонун суруйааччы биэс битинэн билбит буолан, олус холкутук иннигэһэ суох утум-ситим кэпсиир. Тугу суруйарын үчүгэйдик билэр буолан, ис сүрөбиттэн таптаан-сиргэнэн, үөрэн-хомойон, убанан-сиилээн туран иэйэн-куойан кэпсиир.
- Тылын өттүнэн ордук хомоһой. Судургутук, таттарыылаахтык суруллубут. Тыла үчүгэй буолан, кэпсөөн аабааччы сүрөбин булар. Кэпсөөн ис хоһооно кэрэ буолан, сөптөөх тыл-өс көстөр, ол иһин аабааччы санаатын оонньоотор. Кэрэ санаа, дирин өй уус тылы кытта сиэттиһэллэр.
- Үлэбит сыалын ситиһээри туруорбут сорукутарбытын толору ситистибит. Ол курдук:
 - 1. А.С. Сыромятникова олобун уонна айар үлэтин билистибит.
 - 2. А.С. Сыромятникова “Кырыыппа” кэпсөөнин толору аахтыбыт.
 - 3. Чинчийээччилэр үлэлэрин, ырытыыларын көрдүбүт, аахтыбыт.
 - 4. Биирдиилээн тыл суолтата өйдөммөт, биитэр сыыһа туттуллуутун булан бэлиэтэннибит, ырыттыбыт, көннөрдүбүт.
 - 5. Солбуйар ааты буккуурдаахтык туттууну булан бэлиэтэннибит, ырыттыбыт, көннөрдүбүт.
 - 6. Тыллар этиигэ тулар бэрээдэктэрин кэһии түгэннэрин булан бэлиэтэннибит, ырыттыбыт, көннөрдүбүт.
 - 7. Этиилэри бысталаан туттууну булан ырыттыбыт, көннөрдүбүт.
 - 8. Сомоһо домох мөккүөрдээхтик туттуллуутун булан аахтыбыт, суолталарын быһаардыбыт, ырыттыбыт, көннөрдүбүт.